

for Flor indledtes. For med opkomsten af den nye generation af dannede, nationalliberale politikere i 1840'erne, der også stod i direkte modstrid med *l'ancien régime*, fulgte et krav om en *positiv* erfaring af virkeligheden, dvs. et krav om håndgribelige resultater (af konstitutionel art – s. 168). Problemet for den nu »ældre« generation (inkl. Flor) var, at den ikke formåede at skabe synlige resultater på den politiske scene. Derfor blev den reaktionær. Den nye politiske brug af begreberne havde jo intet med den litterære romantik at skaffe (begreberne skulle ikke bare være kampmidler for en politisk organisation). Her kunne en mere indsigtsfuld analyse af begreber som nationalitet/nationalisme, folkelighed/demokrati, sprog, historie måske åbne for nogle af de nævnte spændinger og rivaliteter, og dermed være med til at kaste et mere nuanceret lys over Flors personlighed. Der virker Ægidius' behandling lidt for summarisk (s. 340-344).

Hvad Flor møder i sin alderdom, er netop ikke den frihed og ro, man skulle tro, hvis man fulgte Ægidius' romanti-

ske univers. Tværtimod krakelerer det tidligere så velordnede univers. Uden saft og kraft *fader* Flors sidste 25 år således *ud* på små 45 sider. Ægidius forsøger at føre historien til ende, vel vidende at den egentlig endte i midten af 1840'erne.

Den ildhu, hvormed Ægidius har tacklet opgaven, har efter min opfattelse været med til at sprede lige lovlig meget mytologisk patina over Flors personlighed. Derved står man tilbage med et indtryk, der gør Flors liv og virke til en succeshistorie. Men Flor gennemlevede ikke den grundtvigiansk-romantiske kronologi, som det »skabende« individ, Ægidius drømmer om, for så at ende i friheden og modsætningsløshedens verden. Han blev tværtimod destrueret af den splittethed, som alle romantikere opfostrede og forsøgte at tøjle, med skuffelse og bitterhed til følge. Flor blev ikke, hvad han ville være, men han fortjener alligevel opmærksomhed, på grund af det han blev, nemlig igangsætter og på en måde også folkeoplyser, politiker og pædagog. Det har han fået med Jens Peter Ægidius' grundige skildring.

Flugten til Sverige

Af Niels Wium Olesen

Rasmus Kreth og Michael Mogensen: *Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder oktober 1943*. (Gyldendal, 1995). 200 s., 198 kr.

Redningen af de danske jøder fra det nazistiske Holocaust i efteråret 1943 har stået som danskernes »finest hour« under den tyske besættelse af landet – ikke mindst i udlandet og i det jødiske ver-

denssamfund. Sammenlignet med resten af det besatte Europa var det også en bemærkelsesværdig undtagelse. Af i alt ca. 7.600 danske jøder undslap 7.056 deportationen til KZ-lejrene ved at flygte til Sverige. Godt 90% af disse flygtede i dagene fra den 28. september til den 16. oktober. I Norge omkom over 50% af samtlige jøder i tyske KZ-lejre.

Billedet af jødernes flugt over Øre-

sund i et par dramatiske døgn, hjulpet af et solidarisk dansk samfund med de nazistiske blodhunde i hælene har fået sit forskningsmæssige stempel med israeleren Leni Yahils disputats fra 1966, der i dansk oversættelse hed *Et demokrati på prøve*. Her blev man præsenteret for en historie om, hvordan danske borgere i forlængelse af samfundets rodfæstede demokratiske kultur beskyttede jødiske medborgere og trods fare for eget liv hjalp disse i deres flugt fra det nazistiske barbari. Danmark bestod prøven, modsat det øvrige besatte Europa.

En sådan fortolkning har selvsagt haft gode betingelser i den almindelige historieopfattelse herhjemme, og er af senere forskning stort set kun blevet modificeret i detaljen.

Med Rasmus Kreths og Michael Mogensens bog er der lagt op til en tiltrængt revurdering af dette billede. Allerede i udgangspunktet har forfatterne stærke trumfer på hånden i kraft af deres inddragelse af nyt kildemateriale. Modsat tidligere forskning, som overvejende byggede på dansk og tysk materiale, og frem for alt på beretningsmateriale fra de involverede, har forfatterne gjort sig den ulejlighed at opsøge svensk materiale. Især det svenske politis forhørsrapporter og registreringskemaer vedrørende danske flygtninge har vist sig brugbare i denne sammenhæng. Men også hidtil ubenyttede tyske kilder giver ny og væsentlig viden.

Forfatterne beskriver både det politiske spil op til den tyske aktion mod jøderne natten til den 2. oktober 1943, hvor alle danske jøder ved en storstilet razzia søgtes pågrebet, men også selve aktionen, flugten og dennes organisering i de tre uger, den stod på.

I det politiske spil indtog det tyske udenrigsministeriums repræsentant i Danmark, den rigsbefuldmægtigede dr. Werner Best, en central og dobbelttydig

rolle. Det gjorde han først som igangsætter af aktionen – med et telegram den 8. september til Berlin, hvor han anbefalede en sådan – og senere som den, der spolerede den ved igennem den tyske skibsfartsattaché G.F. Duckwitz at lække oplysninger til danske topsocialdemokrater, der den 28. september kunne advare det jødiske samfund. I dette er der intet væsentligt nyt. Konklusionerne er dog delvist nye, men mere herom senere.

Selve aktionsnatten får også en udførlig beskrivelse. At over 7.000 undslap razziaerne, har tidligere forskning tilskrevet mangel på tysk personel til opgaven. Bl.a. ved hjælp af de tyske arkivalier kan forfatterne imidlertid godtgøre, at der netop på grund af jødeaktionen var en ekstraordinær stor politistyrke på 1.500 mand i København, hvor det største kontingent af jøder var bosat. Sammenholdt med at der i Københavns havn lå opankret et skib beregnet for borttransporten af 5.000 jøder og et vogntog beregnet for 1.000, er der ikke belæg for at antage, at de tyske ressourcer ikke stod mål med opgavens størrelse.

At så relativt få jøder blev pågrebet på selve aktionsnatten, skal i stedet forklares med, at de fleste var blevet varskoet gennem førnævnte lækage og enten allerede var flygtet til Sverige – hvilket gjaldt for 5-600 af dem (s. 52) – eller havde forladt deres bopæl for senere at flygte over Øresund.

Vedrørende selve flugten støtter forfatterne sig overvejende til det spændende materiale fra de svenske arkiver. Herved punkterer de blandt andet Yahils opfattelse af, at jøderne var »objekt for forfølgelse og et objekt for redning«. Mange jøder organiserede i masseflugtens første dage selv deres flugt (s. 62f). Først nogle dage efter selve aktionen var flugten overvejende arrangeret af danske flugthjælpere.

Forfatterne har også undersøgt, hvilken behandling de omkring 60 ikke-jødiske danskere, der blev anholdt for hjælp til jødernes flugt, fik. Størstedelen blev pågrebet af det tyske sikkerhedspoliti, andre af den danske kystbevogtning, der dog fortrinsvis var at finde som hjælpere til flugten. Uanset hvem der foretog anholdelsen, var det retslige efterspil det samme. De anholdte kom alle for en dansk domstol. Flertallet blev løsladt med tiltalefrafald efter en uges tid, og de strengeste straffe var på tre måneders hæfte. Denne praksis foregik med tyskernes vidende (s. 101).

Kreth og Mogensen analyserer de forskellige tyske instansers motiver og hensigter i forbindelse med jødeaktionen, idet der syntes at være forskellige og til tider modstridende interesser på spil samt forskellige holdninger til selve jødespørgsmålet.

Værnemagten var direkte imod at blive blandet ind i jødeaktionen. General v. Hanneken var imod af hensyn til »værnemagtens ære« (s. 18). Tillige mente han, at jødedeportation kunne risikere at føre til folkelig uro i landet. Uviljen var altså også dikteret af ønsket om arbejdsro.

Den tyske marine opererede dagligt i Øresund, men var uinteressert i jødespørgsmålet. Den prioriterede sømilitære opgaver højest. Ikke »én eneste af de op mod de 6-700 illegale transporter med jødiske flygtninge blev opbragt på vej mod Sverige« (s. 115).

Det tyske ordenspoliti i Danmark havde været sat ind på selve aktionsnatten. Herefter var ordenspolitiet ikke synderligt interesseret i jagten på jøder. Man frygtede, at for voldsom fremfærd over for jøderne kunne fremtvinge stærke tysk fjendtlige stemninger i befolkningen og dermed besværliggøre ordenspolitiets primære opgave: pågribelsen af flest mulige modstandsfolk (s. 123).

En enkelt tysk Gestapo-mand stod for pågribelsen af over halvdelen af de danske jøder, der blev deporteret. Hermed fremstår han som undtagelsen, der bekræftede reglen. Det tyske engagement i jødeudryddelsen fandtes med andre ord overvejende hos en marginal gruppe af ideologiske, fanatiske Gestapo-folk.

Bortset fra denne gruppe havde de øvrige tyske instanser andre og mere subtile mål at følge. Tydeligst og mest afgørende kommer det til udtryk i tilfældet dr. Best. Paradoksalt nok var det ham, der både initierede jødeaktionen og senere spolerede den ved at lægge oplysningerne. Forklaringen skal findes i begivenhederne omkring undtagelsestilstanden den 29. august 1943, da værnemagten formelt overtog ledelsen i Danmark på bekostning af det tyske udenrigsministerium. I følge forfatterne anbefalede Best jødeaktionen, da den med undtagelsestilstanden var uundgåelig, fordi der set fra Berlin ikke længere var nogen mening i at give Danmark særstatus blandt de besatte lande. Best kunne lige så godt foregribe begivenhedernes gang. Anbefalingen af aktionen skal altså ses som Bests forsøg på at komme ind i varmen i Berlin efter den 29. august. Med anbefalingen af jødedeportationen ønskede han at vise initiativ og score point i Berlin. Samtidig anmodede han om at få en større politistyrke under sin kommando til at foretage *razziaen* – en styrke han herefter kunne bruge som modvægt over for værnemagtens indflydelse. Her ligger Kreth og Mogensen på linie med den øvrige forskning.

Men Kreth og Mogensen går et skridt videre. De har nemlig også en forklaring på, hvorfor Best senere forsøgte at spolere jødeaktionen. Udgangspunktet for deres argumentation er, at Best mistede indflydelse med værnemagtens overtagelse af ledelsen i det besatte Danmark den 29. august. Indtil da hav-

de besættelsen af Danmark været forvaltet igennem det tyske udenrigsministerium. Det var et udtryk for den i europæisk perspektiv helt særegne besættelse, den såkaldte fredsbesættelse, som i følge de dansk-tyske aftaler af 9. april 1940 var en tilstand, hvorunder de to (stadig i følge de formelle aftaler af 9. april) *suveræne* stater skulle *forhandle* sig frem til betingelser for besættelsen. Best skulle således have lækket sin viden om den forestående jødeaktion for at bringe sig selv i en fordelagtig position. Forfatterne kalder det forberedelsen af hans »politiske comeback« (s. 35). Med sit kendskab til og fine fornemmelse for samarbejdspolitikens indre rationale – som basalt var et dansk/tysk interessefællesskab i at undgå materiel og menneskelig ødelæggelse og opretholde en så høj produktion som muligt – indså han, at gode forbindelser til danske politikere og centraladministration var *hans* politiske chance – og også det, der for Nazityskland som helhed var den mest rationelle kalkule. Men gode forbindelser til den danske ledelse kunne ikke opretholdes i tilfælde af jødernes deportation. Det havde siden besættelsens start været et kardinalpunkt for danske politikere.

I følge forfatterne trak Best således alle stik hjem: Han havde med opfordringen til aktionen markeret sig positivt over for Berlin. Han havde tilmed skaffet sig 1.500 ordenspolitibetjente under egen kommando til at afbalancere værnemagtens indflydelse. Med lækagen havde han vist sig som en god mand for Danmark og for danske idealer, og ved at foranledige flugten kunne han stadig over for Berlin hævde, at hovedmålet – et jødefrit Danmark – var opnået.

Kreth og Mogensen bygger ræsonnementet på indicier. De argumenterer godt for deres sag på dette punkt og underbygger den med referencer til kilde-

materiale i den udstrækning, det er muligt. Argumentet – eller lad os kalde det *tesen* – er besnærende, men den hviler på én forudsætning: at Best virkelig *faldt* den 29. august, da undtagelsestilstanden blev indført. Det var hans egen forklaring under retsopgøret, men den forklaring var også belejlig for ham, for dermed fik han placeret sig på linie med de danske politikere – der også *faldt* samme dato: de politikere, som han i sit livslange defensorat efter krigen yndede at sidestille sig med som jævnbyrdige kollegaer i arbejdet for Danmarks sag. Argumentet hænger således på, at Best vitterlig mistede indflydelse den 29. august. Vi ved med garanti, at han allerede i løbet af september 1943 (igen) var en central brik i den tyske administration af besættelsen. Men havde han overhovedet været uden for indflydelse? Og i bekræftende fald: Skyldtes hans comeback hans rolle i jødeaktionen? Kreth og Mogensens tese er interessant, men den er ikke verificeret, før vi får mere at vide om Werner Bests rolle.

Foruden den spændende behandling og diskussion af det politiske spil omkring jødeaktionen og flugten berører forfatterne også et svært håndterbart emne: Hvad var de danske flugthjælperes motiver til at hjælpe jøderne. Spørgsmålet er svært al den stund, at vi savner kilder, der direkte udtrykker sig om emnet. Forfatterne lægger ud med at konstatere, at hjælpen til de jødiske flygtninge »som helhed (kan) betragtes som en idealistisk indsats«. Disse ord er dog nok først og fremmest at betragte som en helgardering. For forfatternes mål synes at være at pille glorien af flugthjælpernes indsats, den glorie, som Yahil mere end nogen anden har givet dem. Det svenske materiale viser således, at de danske flugthjælpere – fortrinsvis bådførerne – i mange tilfælde tog sig godt betalt for deres humanistiske gerning. De beløb, der betaltes, var

endvidere højest i masseflugtens første dage. Det var altså de rigeste jøder, der kom over først. Kreth og Mogensén er snublende nær på at sige, at det var et simpelt spørgsmål om udbud og efterspørgsel. Det er frækt, men de har solidt belæg for det. For pointen bygger på knagende godt historisk håndværk.

Hertil kommer, at forfatterne mener, at flugthjælperne var vidende om, hvor ufarlige overfarterne var, og hvor mildt de få pågrebne blev behandlet. De opregner fx flere belæg for, at flugthjælperne var fuldt bevidste om, at det var langt farligere at yde hjælp til personer fra modstandsbevægelsen. Således var det også betegnende, at v. Hanneken 5. september udsendte en »Vejledning og Advarsel for det danske Folk«, som truede med dødsstraf til dem, der hjalp sabotører og spioner (s. 103). En sådan blev aldrig udsendt i forbindelse med jødeaktionen.

Forfatterne synes dog at have et lidt for kalkulerende forhold til bedømmelsen af flugthjælpernes *egen* risikobedømmelse. Selv om nogle af de pågrebne blev løsladt allerede i den første uge efter aktionsnatten, er det nok at gå for vidt, når det antydes, at deres eksempel har kunnet overbevise alle andre om, at hjælpen var ufarlig (fx s. 102). Det hele foregik trods alt i få hektiske uger, informationerne var sparsomme og må formodes at have løbet langsomt – og trods alt handler det om så alment menneskelige begreber som frygt og risiko. Som bekendt er det ikke specielt objektive størrelser. Man må dog medgive forfatterne, at deres pointe, at »der var mange, som var klar over, at de i hvert fald ikke udførte en ekstrem farlig form for modstandsarbejde«, synes at have noget på sig (s. 101).

Perspektivet og rimeligheden synes dog at forsvinde, når forfatterne lægger op til, at deres undersøgelse må føre til en fremtidig nedvurdering af den moral-

ske karakter af hjælpen til jøderne, og at de kan modbevise Yahils tese om den smukke, danske demokratiske kultur. De henviser i den forbindelse til følgende faktorer: stemningsskredet i sommeren 1943 med de omfattende strejke- og protestbevægelser, samarbejdspolitikens skibbrud samt, at hjælpen til jøderne for mange var en acceptabel måde at protestere over for besættelsesmagten uden at gribe til den væbnede modstand. Og endelig »at mange med en jødisk bekendtskabskreds i København var tæt på nogle at hjælpe« (s. 86f) – underforstået at det er mindre heltemodigt at hjælpe sin nabo end en fremmed. Disse forhold har sikkert for nogle gjort det nemmere at hjælpe – ja – men det lægger hverken fra eller til i forhold til graden af moral i handlingerne eller i forhold til sandsynligheden af Yahils tese – så naiv og usandsynlig den end må være.

Det er spørgsmålet, om forfatterne ikke har skudt sig selv en anelse i foden ved at behandle dette emne – og så endda under kapiteloverskriften »Motiverne til at hjælpe«. For ret beset bliver det en dans på stedet, fordi problematikken er så svær at indfange med de eksisterende kilder. Motiverne til at hjælpe kommer de derfor ikke ét skridt nærmere. Men det synes på den anden side heller ikke at være deres ærinde, for man fornemmer en skjult dagsorden: nemlig at den nationale halleluja-opfattelse af jødeaktionen (for næsten enhver pris) skal tilbagevises.

Dette synes de dog allerede at have opnået med den dygtige redegørelse for de politiske forhold vedrørende aktionen. De *har* bevist, at jødeaktionens heldige udfald i Danmark først og fremmest skyldtes landets særegne besættelsesforhold. Situationen i Danmark var hverken som i Norge, Holland eller Polen, hvor de fundamentalt anderledes besættelsesforhold gjorde en redning af

jøderne umulig. (Hvilket ikke pr. automatik bringer disse nationer i kategorien 'umoralske folkeslag' – som ellers ville være konsekvensen, om man førte Yahils tese til sit ekstreme). Men karakteren, *kvaliteten* – så at sige – af det enkelte menneskes (moralske) handling gør Kreth og Mogensen sig uretmæssigt til domsmænd over.

Genremæssigt må det siges, at der er tale om en revisionistisk bog i den forstand, at der skrives *mod* den eksisterende litteratur og i høj grad *mod* den almindelige folkelige opfattelse – så diffust et begreb det end måtte være. Forfatternes ambitioner rækker tydeligvis længere end til at udfylde huller i vor viden om de danske jøders skæbne under Anden Verdenskrig. Som så ofte set tidligere, når det drejer sig om besættelsestidens historie, er det jagten på *myterne*, der synes at være forfatternes motivation. Og det er især de nationale myter, klenodierne, der må stå for skud. Det er vel ikke så mærkeligt al den stund, at danskernes forhold til deres egen historie under Anden Verdenskrig er præget af stærke tendenser til skønmaleri og fortrængning – i øvrigt som

de fleste andre besatte lande i Europa. Men jagten på disse nationale myter, glansbilleder og klenodier bærer også i sig faren for, at man fikserer på problemstillinger, som ikke har dybere rod end den ofte relativt overfladiske »folkelige« historiebevidsthed. Det er måske et for beskedent ambitionsniveau og lidt for negativt blot at stille spørgsmålet: *var de nu også så gode?* Det kan ende i eftertænkninger og i en eftertidens moraliseren. Kreth og Mogensen tangerer denne faldgrube, dog uden at falde i for alvor.

Som det turde fremgå, er der dog tale om en spændende og meget velkommen bog. Det er helt oplagt, at der er fremlagt ny og skelsættende viden om jødeaktionen og flugten til Sverige. Hertil kommer en anden af bogens store kvaliteter, nemlig at den fungerer som et inciterende studie i samarbejdspolitikens væsen og – nok en gang – viser os hvilke særlige, for ikke at sige besynderlige forhold, hvorunder Danmark var besat. Det er et perspektiv, som forskningen i og formidlingen af besættelsestidens historie aldrig må miste, og et perspektiv, som denne bog på fornem vis styrker.